

De eerste eeuw van een nationaal volksbestaan 1572-1672, etc.

<https://hdl.handle.net/1874/234525>

mm 010925

BR.1872.II.6.

1872 4, 6

No. 290.

**DE EERSTE EEUW VAN ONS NATIONAAL
VOLKSBESTAAN. 1572-1672.**

De eerstelingen der Nederlands. vrijheid.

**De Roomschen en Onroomschen in de
eerste eeuw van ons volksbestaan.**

**De verhouding tusschen Protestanten
onderling in de eerste eeuw van ons
volksbestaan.**

De eerste algemeene nationale feestdag.

Uitgegeven door de Inrichting tot bevordering van volksgeluk
en volkswelvaart, door verspreiding van nuttige kennis:

De Vriend van Armen en Rijken.

10 Cents.

E. S. WITKAMP,

KONINGSPLEIN, TE AMSTERDAM.

DE EERSTE EEUW VAN ONS NATIONAAL VOLKSBESTAAN, 1572—1672.

I.

De eerstelingen der Nederlandsche vrijheid.

Niet op eens komt het goede tot stand. Reeds voor vierduizend jaren is in de Spreuken de waarheid verkondigd: dat wij zullen arbeiden en niet slapen, dat God zijn zegen aan den arbeid verleent en welvaren aan de volken, die den Heer zoeken; — en toch wordt nog door velen — in luiheid de tijd doorgebracht, — van het toeval geluk verwacht, en voortgeleefd alsof er geen God was.

Reeds voor duizenden jaren zijn de eerste beginselen van het recht verkondigd; — en toch leven er nog velen, die onrecht plegen.

Reeds voor bijna tweeduizend jaren werd de volmaakte godsdienst van geest en waarheid in de wereld verkondigd; — en nog zijn er vele naam-Christenen.

Eeuwen zullen er nog voorbijgaan, voordat de menschelijke samenleving in alle kringen en bij alle volken zal vervuld zijn van den geest der rechtvaardigheid en der heilige liefde. Maar zij die gelooven haasten niet. Zij weten, dat elke wezenlijke vooruitgang langzaam gaat, omdat hij doordringen moet tot het binnenste van het gemoed. Zij verblijden zich, waar zich in den loop der eeuwen vooruitgang openbaart. En in dat

licht moet ook de geschiedenis van Nederland in de drie laatste eeuwen beschouwd worden.

De tegenwoordige tijden mogen zich verblijden in meerdere welvaart dan 300 jaren geleden, maar toch mogen de eerstelingen van de Nederlandsche welvaart nog levendig in herinnering blijven. Er is meer recht dan vroeger bij de regeering. Een dwingelandij als die van den Spaanschen landvoogd is voor ons Vaderland ondenkbaar geworden; maar toch mag in herinnering gehouden worden de groote heldenstrijd van het Nederlandsche volk.

Er is thans meer eigene persoonlijke godsdienstige overtuiging dan vroeger, toen men veelal op gezag van anderen geloofde, en in zijne godsdienstige gezindheden geleid werd door de omstandigheden. Toch mogen wij, van welke godsdienstige gezindte wij ook zijn, op de 16de eeuw terug zien, op die geloofshelden, die als martelaren stierven voor hunne overtuiging, of hun voorvaderlijk geloof tot in den dood getrouw bleven, waar een enkel woord van verloochening hun het leven had kunnen doen sparen.

Zij, die onder geheel verschillende godsdienstige leerbegrippen gewetensgetrouwheid en zedelijken moed weten te eerbiedigen, moeten evenzeer achting gevoelen voor de martelaars, die hun geloof getrouw waren op den brandstapel onder de Spaansche inquisitie, als voor de Roomsche-Katholieke priesters van Gorkum, die door den woesten Lumey werden opgehangen, omdat zij hun godsdienstig geloof niet wilden verzaken.

Onder de gebreken van den tegenwoordigen tijd behooren gehechtheid aan het geld, — flauwheid omtrent

godsdienstige overtuiging, — gebrek aan moed, — zwakheid in het volharden. De herinnering aan onzen heldenstrijd tegen Spanje kan ons opwekken tot kracht.

De groote gebeurtenissen, waaronder onze voorvaderen leefden, wekten geestkracht in bijna al de kringen van het maatschappelijk leven op.

De heldenmoed op het oorlogsveld deed ook moed ontstaan, om stoute zeetochten te ondernemen.

Het einde van de 16de eeuw telde ondernemende kooplieden, die weder gunstig op de nijverheid werkten.

De haat tegen de vreemde overheersching en de liefde tot het Vaderland bezielde schrijvers en dichters.

Bij de gelijktijdige schrijvers vindt men daarvan overal de sporen.

Pieter Bor schreef in folianten de geschiedenis van de Nederlandsche beroerten, terwijl de legers nog aan het strijden waren. De vignetten, die zijne boeken versieren, niet minder dan de gedichten vóór dezelve geplaatst, drukken geheel den tijd uit, waarvan de geschiedschrijver een tijdgenoot was.

Voor het eerste deel vertoont de titelplaat brandstapels en moordtuigen, en daaronder:

Hebt gij een Nederlanders aard
So blijft voor 't Spaansche juk vervaard.

De uitlegging van de titelplaat vangt aan:

Als tijranny de stoel van Neerland had bezeten
Zoo lag gerechtichheid en waarheid gansch versmeten.
De goeden onder schijn van Godesdienst van Romen
Verdreef men overal. Men heeft ook weg genomen
De rijkdom van 't land, d'onnooslen verdruckt,
Benaauwd van alle kant en vele naakt gepluckt,
's Lands oude Rechten al veracht, enz.

Voor den vijfden foliant leest men in het gedicht van Barlaeus:

Toen zee en land ons dwong te slaan ,
Toen wanhoop kloekheid wees de baan ,
Toen schip en riem stak van de stranden
En waters vrees onz' vijand bracht te schande:
Toen Mars met Pallas hadden twist
Of Holland niet en had gemist,
Om buiten spoor en paal te dragen
's Lands heil en eer, en alles eens te wagen,
Dit leest de vrome Batavier
In 't midden van het oorlogsvier ,
Terwijl de steden bersten, kraken.
Kan Bor u pen dees daden eeuwig maken, enz.

Het *Wilhelmus van Nassou* werd het geliefkoosde volkslied, terwijl tallooze Geuzenliederen den afkeer tegen Spanje bij het volk onderhielden. De dagelijksche gesprekken liepen over de gebeurtenissen van het Vaderland. Waar zoo veel moedbetoon plaats had, werden de meest tragen en flauwen wakker geschud.

Deze opwekking tot krachtig leven had ook zijne nadeelen.

De kracht openbaarde zich dikwijls in ruwe wreedheid. Toen de Spanjaarden bij het beleg van Leiden de wreedheid hadden gehad, een gevangen Leidenaar het hoofd af te houwen, en het over den ringmuur wierpen, beantwoordden de belegerden het op nog gruwzamer wijze. Men had uit het Spaansche leger elf man gevangen genomen; zij werden afgemaakt en hunne hoofden in een ton over den muur geworpen, met het bijschrift, dat dit de tiende penning van Alva was met den interest daarboven.

De moed sloeg dikwijls tot overmoed over, en naast

hartstochtelijken ijver in het vasthouden van het oude, in getrouwheid aan persoonlijke godsdienstige overtuigingen, had men ook allerlei waagstukken, groote weddenschappen en speculatiën, om spoedig rijk te worden. Men stelt de tijden van den tachtigjarigen oorlog geheel naar onwaarheid voor, wanneer men ze kenschetst als tijden van zuiver Christelijk geloof en vredelievende vroomheid.

Een schepen van Harencarspel verwedde zijn geheele bezitting tegen het dubbele, dat hij naar Jeruzalem zou gaan en in een jaar terugkeeren. Een ander voer, om een weddenschap te volbrengen, met een scheepje, uit vier ossenhuiden met eenige stokken gemaakt, naar de Oostzee. Het wedden omtrent het winnen of verliezen van veldslagen was in het begin der zestiende eeuw zeer algemeen. De windhandel in bloembollen was geheel ingeweven in het avontuurlijk jagen naar winst ¹.

De tijden hadden nog vele ruwe en harde vormen: licht en duisternis, godsdienstige trouw tot in den dood, en lichtzinnigheid om voor luttel gewin van kerkgeloof te veranderen, had men beiden. Onder de Geuzen waren oprechte en edele mannen, die op God vertrouwden in den strijd voor eene rechtvaardige zaak, maar ook velen, die niet veel van zeeroovers verschilden, terwijl ook eenige jaren later de voorbeelden niet ontbraken van hen, die hun oppervlakkig naam-Christendom voor het Turksche geloof verloochenden.

¹ Zie in onze *Volksletterkunde* N°. 219: *Nederl. volkszedes en overleveringen*, III. (10 Cts.) *Iets over den Tulpenhandel*, door Ds. H. W. T. Tydeman.

De inneming van Antwerpen door de Spanjaarden in 1585 bracht den handel voor een groot gedeelte naar de Hollandsche steden over. Door de veiligheid van de Zuiderzee en de Oostzee werd de handel in granen zeer bevorderd. De groote afwisseling van graanprijzen deed zeer aanzienlijke winsten daarin behalen, en deze winsten stelden ons weder in staat tot andere ondernemingen.

Te midden van dat krachtige volksleven, rijk aan veelvuldige avonturen, hadden er groote veranderingen in het volksleven plaats.

De laatste jaren van de Spaansche dwingelandij en de eerste jaren van onzen strijd tegen Spanje, toen de oorlog in bijna het geheele land werd gevoerd, hadden eene algemeene verarming te weeg gebracht, die eenigszins ophield, nadat de oorlog meer op de grenzen des lands werd gevoerd, en de oorlogsbuit, op de Spanjaards en de Spaanschgezinden te land en ter zee behaald, den rijkdom eenigszins had doen toenemen. Weltra werden de stoute tochten naar de Oost-Indiën ondernomen. De buitenlandsche handel begon zich te midden van den oorlog snel uit te breiden, maar de buitenlandsche handelstochten brachten tijdelijk ook weder moeilijkheden met zich ¹.

Door de groote winsten, die de buitenlandsche handel gaf, klaagde men aanvankelijk, dat de binnenlandsche verwaarloosd werd.

De rijkdommen, door den buitenlandschen handel

¹ Zie in onze *Volksletterkunde* N°. 123 en 124: *Zee-reizen der Nederlanders*, I en II, en N°. 270: *Voorbeelden van wilskracht*, ieder 10 Cts.

verworven, stelden wel in staat in het binnenland vele ondernemingen tot stand te brengen, zoo als groote droogmakerijen, verbeteringen van dijkwerken, enz. maar het meerdere geld, ook een gevolg van de ontdekking van Amerika, waarvan de toevoer van goud en zilver zich eerst voor ons Vaderland sterk begon te openbaren, toen de buitenlandsche handel zich uitbreidde, deed de prijzen van bijna alle goederen zeer rijzen, en daar de loonen in dien tijd bijna overal door gildenbrieven, die door de overheid waren goedgekeurd, geregeld waren, gaf zulks zeer groote moeilijkheden.

Veelvuldige verzoekschriften werden bij de stedelijke regeeringen gedaan tot loonsverhooging. In een request van de bierdragers aan de regeering van Amsterdam in 1578 leest men: dat zij bij het telkens hooger stijgen van den prijs van levensmiddelen en van de huishuur, niet langer konden leven van het loon, dat zij genoten hadden, waarom zij, om niet met hunne vrouwen en kinderen van honger om te komen, verhooging van loon verzochten; en deze verzoekschriften herhaalden zich telkens. De verbetering van de loonen kwam eerst, toen er meer algemeene welvaart verspreid werd.

De veranderingen in het maatschappelijk leven, op het einde van de 16de en in het begin van de 17de eeuw, waren zeer velen. De Hollandsche steden werden vergroot. De zeden en gewoonten veranderden ¹. De armoede wekte de weldadigheid op. Men liet werken, om het brood te doen verdienen. De winsten, door

¹ Zie o. a. onze *Volkletterkunde* N°. 76 en 77: *Geschiedenis der woningen en der kleeding*, ieder 10 Cts.

den groothandel verkregen verspreidden zich over de geheele bevolking; de landbouw, die in de 16de eeuw nog in een zeer achterlijken staat verkeerd had, nam in de 17de eeuw in bloei toe.

Onderscheidene geschriften, in het laatst van de 16de en het begin van de zeventiende eeuw uitgekomen, geven de duidelijkste bewijzen van de groote veranderingen, die in alles plaats vonden.

Nederland begon roem te dragen op zijn kracht, en terwijl men, na de afscheiding van de zuidelijke gewesten onder Don Juan van Oostenrijk, den oorlog uit wanhoop gevoerd had voor de veiligheid van eigen godsdienstvrijheid, volhardde men thans ook in den strijd voor een onafhankelijk volksbestaan, dat welvaart verspreidde.

Zeer groot waren de veranderingen, die in het maatschappelijk leven in de eerste eeuw van ons nationaal volksbestaan voorvielen; maar de grootste en de gewichtigste was de verandering in de godsdienstige en staatkundige denkwijze.

II.

De Spaansche inquisitie.

Door gebrekkige kennis van de geschiedenis, inzonderheid van de geschiedenis van het strafrecht en van de tegenwoordige letterkunde, bestaat er bij velen een zeer onjuiste voorstelling van de Spaansche inquisitie.

En, gelijk het gaat met gebrekkige voorstellingen, dit geeft dikwijls aanleiding tot verkeerde beoordeelingen, zelfs tot kerkelijke twisten en verdeeldheden, en tot miskennis van het algemeene Christendom, gelijk het zonder onderscheid door Roomsche-Katholieken en Protestanten wordt beleden.

De zuivere algemeene, dat is Katholieke Christelijke godsdienst, is de godsdienst der heilige liefde. Jezus bad van zijn Vader in den hemel geen macht, om te heerschen; het rijk des Vaders zocht hij uit te breiden door barmhartigheid, door liefde, door vrijwillig te lijden, door voor de waarheid te sterven aan het kruis, en daardoor allen, diè de gerechtigheid lief hadden, tot zich te trekken.

De aloude Katholieke kerk had dan ook een afkeer van het geweld. *De kerk dorst niet naar bloed*, was een aloude spreuk van de kerk, die zij nooit uit hare belijdenis heeft verwijderd, ofschoon in de ruwheid der tijden die spreuk niet altijd is opgevolgd. Later heeft

spitsvondige redeneering een uitvlucht gezocht, zoodat in de kerkleer wel het verbod van bloedvergieten bewaard bleef, maar de kerkelijke personen niet altijd afkeerig waren, dat op hun wenk de wereldlijke macht met zwaard en schavot werd gebruikt tot handhaving van den godsdienst.

Toen voor het eerst in het Romeinsche keizerrijk het zwaard werd aangewend, om den Christelijken godsdienst uit te breiden en tegen afvalligen te beveiligen, werd dit door de kerkvaders zeer sterk afgekeurd.

De reine godsdienst van geest en waarheid dringt niet dan als een zuurdeesem door. Bij de snelle uitbreiding van het getal Christenen onder Constantijn, en later onder Karel den Groote bij de Germanen, waren zeer velen slechts naam-Christenen, die hunne heidensche zeden bleven behouden, en daarmede hun ongelooft aan de kracht van geest en waarheid.

Onder de heidensche begrippen der Germaansche volken behoorde het inzonderheid, dat er twee goden waren, een god voor de goeden en een god voor de kwaden. Zij, die het met den kwaden god hielden, en van hem de kunst hadden ontvangen om te tooveren, werden onbarmhartig door de geloovigen aan den goeden god omgebracht. Toen de Friezen en Germanen tot het Christendom werden gebracht, predikten de eerste verkondigers van het Christendom te vergeefs tegen dit willekeurig en woest ombrengen van vermeende toovenaars en heksen. Later deelden de kettters of sectarissen, die van het geloof afweken, evenzeer als gewaande toovenaars en heksen in dezen volkshaat.

In de twaalfde eeuw was het dooden van haeretieken

of ketters in Duitschland en elders meestal het bedrijf eener woeste volksmenigte. Vrome monniken en geestelijken, een Petrus Cantor, een Bernardus van Clairvaux en anderen verhieven hunne stemmen tegen dien geloofsijver, waarvan zij het beginsel roemden, maar de onberadenheid en den hartstocht laakten.

In verband met de zeden van die vroegere eeuwen moeten ook de geestelijken en de rechtsgeleerden beoordeeld worden. Ook zij waren kinderen van hun tijd. Tegenover een nog grootendeels ruwe volksmenigte geplaatst, meende men den godsdienst niet dan met wereldlijk geweld te kunnen handhaven. Het lager onderwijs was toen nog bijna onbekend; — alleen zij, die tot den geleerden stand en den koophandel werden opgeleid, genoten onderwijs; de groote menigte des volks meende men alleen door zeer strenge straffen, die afschrikten, van het kwaad terug te kunnen houden. Geen wonder dan ook, dat vóór de zestiende eeuw de zwaarste straffen tegen hen, die verdacht werden den godsdienst in minachting te brengen, door de wereldlijke macht werden bedreigd, terwijl door de kerkelijke overheid werd uitgemaakt, wat als ketterij of aanranding van de kerkleer moest beschouwd worden. Valsche munters werden met den dood gestraft, derhalve verdienden veel meer de doodstraf zij die de ziel zochten te verderven. De beroemde Nederlandsche dichter Maerlandt, die gestorven is in het jaar 1300, en die bij het hekelen van de ondeugden van zijnen tijd de personen der geestelijken niet ontzag, oordeelt het toch volkomen billijk, dat de ketter met den dood gestraft wordt.

Tot in den aanvang van de 16de eeuw werd de vervolging van kettters bijna algemeen door de openbare meening goedgekeurd.

In deze algemeene denkwijze kwam langzamerhand verandering, nadat de godsdienstprediking meer op het innerlijke was gericht geworden. Vele monniken begonnen te preken in de landtaal. Het volk werd opgewekt zelf te oordeelen. De gewetens werden wakker geschud.

Enkele vrome monniken en de Broeders van het gemeene leven beweerden, dat de godsdienst slechts door liefde en door de prediking der waarheid moest gehandhaafd worden.

En toen nu tegen sommige misbruiken, die het volk gemakkelijk kon erkennen, gepredikt werd, koos het volk de partij van de hervormers tegen de kerkelijke macht, die de misbruiken in bescherming nam. Reeds vóór Luther werd in de Nederlanden door enkele priesters den afaathandel en het betalen van kerkelijke diensten afgekeurd. En toen later de eerste geestverwanten van Luther hier vervolgd werden, koos het volk de partij voor de vervolgdten. Een opmerkelijk voorbeeld vindt men daarvan in den Augustijner monnik Hendrik van Zutphen, die in 1522 te Antwerpen predikte, zoowel tegen de zonden des volks als tegen de misbruiken, dat men de kerkelijke diensten liet betalen, en zelfs handel dreef in afaatbrieven. Een groote menigte van het volk hoorde gaarne zijne prediking, en toen hij, van ketterij verdacht, gevangen werd genomen, werd hij door het volk bevrijd. Hij ontvluchtte Antwerpen, maar werd later, na eene prediking te Mel-

dorf, nabij Bremen, in 1524 door eene volksmenigte zonder vorm van proces verbrand.

De geloofsvervolgingen werden later nog meer door het volk in de Nederlanden afgekeurd, toen het oude onderzoek naar de ketterij en het oordeel van den wereldlijken rechter, dat vooral in de noordelijke Nederlandsche gewesten nooit zeer drukkend was geweest, vervangen werd door den vorm van inquisitie, die in Spanje bestond, waardoor ook de aloude rechtsgebruiken in de Nederlanden in vele opzichten geschonden werden.

Thans wordt de Spaansche inquisitie bijna door niemand meer verdedigd. Allengs is zij in alle beschaafde landen opgehouden. De meest behoudende Roomsche Katholieke schrijvers in Frankrijk en Duitschland keuren haar af, en schrijven de bloedige geloofsvervolging der inquisitie toe aan de strengheid der vroegere tijden, toen men de godsdienstige waarheid met schavot en brandstapel zocht te handhaven. Ook in ons vaderland hebben onderscheidene Roomsche schrijvers de inquisitie afgekeurd. Zoo heeft de Heer Alberdingk Thijm, in zijn woord *over de inquisitie*, in 1853 uitgegeven, beweerd, dat men het geloofsonderzoek niet verwarren moet met de straf, die door de wereldsche macht werd opgelegd; dat de R. K. kerk een afkeer heeft van bloedvergieten, en dat hij aan die onderscheiding zóó veel waarde hecht; »dat naar zijne schatting de Katholieke kerk de schoonste parel uit hare kroon zou verliezen, wanneer die onderscheiding zou blijken met de feiten in strijd te zijn.» Ook de Heer Nuyens keurt in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche*

beroerten de Spaansche inquisitie af, en wij gelooven niet, dat tegenwoordig een enkel Roomsch-Katholiek in Nederland gevonden zal worden, die de gruwelen kan goedkeuren, die door de Spaansche inquisitie zijn bedreven.

Maar in de zestiende eeuw dachten alle Roomsch-Katholicken niet alzoo. Wel waren er vele staatslieden reeds in de eerste jaren van de 16de eeuw, die verstand genoeg bezaten, om te zien, dat de geloofsvervolging tot niets goeds zou leiden. Van Keizer Maximiliaan, die zoo zeer in staat is geweest den volksgeest te leeren kennen, wordt verhaald, dat hij zijn kleinzoon Karel V gewaarschuwd heeft: »alles kan de staatswet regelen en voorschrijven en dwingen, maar 't godsdienstig leven der volken nooit." Erasmus schreef in den aanvang van de 16de eeuw: »Het onderwijzen is de roeping der godgeleerden, het dwingen alleen het werk der tirannen." Dit was ook het algemeen gevoelen van vele Nederlandsche staatslieden en van het grootste gedeelte der bevolking.

Hetgeen den haat tegen de Spaansche inquisitie bij het volk nog deed toenemen, was de wreedheid, waarmede menige straoefening gepaard ging, en de geloofsmoed, waarmede vele martelaren zich op het schavot en op den brandstapel gedroegen, waardoor menigeen tot navolging werd opgewekt.

Er waren echter ook Roomsche geestelijken, die, deels uit onderwerping aan het wereldlijk en kerkelijk gezag, deels omdat zij te goeder trouw naar hunne begrippen overtuigd waren, dat de afscheuring van de Katholieke kerk alleen door exemplaire straffen kon

tegengegaan worden, de Spaansche inquisitie goedkeurden.

Tegen deze Roomsch-Katholieke ijveraars begon de volksgeest zich meer en meer te verzetten, en deed dit in geen en deele op echt Christelijke wijze, met zelfopoffering en liefde, zelfs tot de vijanden. De hartstochten werden van wederzijden gaande gemaakt. Menige vervolging strekte slechts, om den haat van wederzijden tot uitbarsting te brengen. Toen Angelus Merula, de vrome en weldoende pastoor van Heenvliet, in 1557 zou worden terecht gesteld in 's Gravenhage, was er zoodanige toeloop van volk, dat men besloot den grijsaard naar Bergen te vervoeren, alwaar hij verbrand werd.

Toen den 4den October 1564 op de Groote markt aan Fabricius, een gewezen monnik, het doodvonnis zou voltrokken worden, brak een oproer uit, waarbij de schout met de gerechtsdienaars de vlucht moesten nemen, en de brandstapel door het volk bemachtigd werd. De beul had echter nog tijd, den ongelukkigen Fabricius een dolk in het hart te steken en met een hamer het hoofd in te slaan.

Zulke voorvallen moesten telkens meer de hartstochten in beweging brengen. Naarmate de voorstanders der inquisitie de hervorming zochten tegen te houden met schavot en brandstapel, veranderde de leus van het volk, die vroeger was geweest in den Gelderschen oorlog: »liever Turksch dan Oostenrijksch,” bedoelende op den oorlog, dien het Duitsche keizerrijk tegen de Turken had te voeren, eerst in: »liever Turksch dan Spaansch,” daarna in: »liever Turksch dan Paapsch.”

Dit was echter geen leus van de Hervormden tegen de Roomsch-Katholieken, want de Hervormden waren toen nog zeer klein in getal, maar een leus van het volk tegen *die* priesters, die voorstanders waren van de geloofsvervolging.

Het verzet tegen de vreemde overheersching smolt ineen met het verzet tegen de Spaansche inquisitie.

Terwijl men de inquisitie en de priesters die haar steunden verfoeide, bleef het grootste gedeelte der bevolking aan den Roomschen eeredienst gehecht.

Nog jaren lang na de afzwering van den Koning van Spanje was de meerderheid van het Nederlandsche volk Roomsch-Katholiek.

Door Roomsch en Onroomsch zijn tegen Spanje de wapens opgevat.¹

Zij die het tegendeel beweren kennen de geschiedenis niet.

III.

De Spaansche Koning en zijn landvoogd Alva.

De brieven van Koning Philips, die vroeger onbekend waren en thans uit de archieven bijeenverzameld zijn uitgegeven, stellen tegenwoordig in staat veel juister over hem te oordeelen dan vroeger. Terwijl de oppervlak-kige geschiedenis ons dikwijls een geheel onbegrijpelijk en onnatuurlijk karakter vertoonde van een dwingeland, die uit bloeddorst wreed was, zien wij in Philips II, gelijk hij thans uit zijne brieven kan gekend worden, een slachtoffer in den strijd van goede bedoelingen en verblindheid, tegenover de rampzalige beginselen der dweepzucht, die voor geene middelen terug deinst, wanneer het doel slechts heilig en goed wordt gewaardeerd.

Philips, als Koning van Spanje de tweede en als Hertog van Brabant en Graaf van Holland de derde, volgde in 1555 zijn vader Keizer Karel V op, terwijl het Duitsche keizerrijk kwam aan Ferdinand I. De Oostenrijksche overheersching werd hierdoor nog meer een Spaansche, ook daardoor, dat Philips, in Spanje geboren, geheel door Spanjaarden was opgevoed. Hij had den trots en de stugheid der Spaansche aanzienlijken, en van jongs af was hem ingeprent, dat hij tot beschermer van de Roomsche-Katholieke kerk ge-

roepen was, met al die kracht, die hem als machtig vorst ten dienste stond.

De verantwoordelijkheid zijner regeering drukte hem zwaar; hij was buitengewoon werkzaam: zijne brieven bewijzen het, dat hij zich in allerlei bijzonderheden met de regeering bezig hield. De plicht van voorzichtigheid was hem als vereischte tot eene regeering zeer diep ingeprent; maar hij was daardoor zeer wantrouwend, dikwijls besluiteloos en vaak geveinsd, zoodat hij bijna gelijktijdig zich geheel anders tegen onderscheidene personen uitliet. Na den vreeselijken moord, door de fanaticke Roomschegezinden op de Hugenooten den 24 Augustus 1572 gepleegd, schreef hij in zijne brieven naar Nederland, dat hij die gruweldaad afkeurde; maar bijna gelijktijdig naar Parijs, dat hij van dien aanslag de herstelling van de Roomsche kerk verwachtte, en dat de Hugenooten geen ander lot verdiend hadden. In plaats van krachtig en moedig te zijn, geeft hij in zijne brieven overal blijken van zwakheid en vreesachtigheid; maar het gemis aan zedelijken moed om de moeilijkheden met kalmte te gemoet te gaan, deed hem, na wankelen en besluiteloosheid, bevelen geven tot geweldige maatregelen en zelfs sluipmoorden. In eenen vertrouwelijken brief aan zijne zuster Margaretha van Parma, de landvoogdes van Nederland, schrijft hij: »God weet, dat ik niets meer zoek te vermijden, dan het vergieten van menschenbloed; ik zou het voor eene der gelukkigste omstandigheden beschouwen, als ik er niet toe genoodzaakt was.» Desniettemin liet hij honderden als ketters de straffe des doods ondergaan. Philips rekende zich als vorst ver-

plicht daartoe, terwijl hij te stug en te trotsch was, om door de smeekschriften bewogen te worden.

Daarbij moet men in acht nemen, dat vooral in Spanje het onbeperkt vorstelijk gezag op het einde der middeleeuwen toenam, en door onderscheidene schrijvers als een door God ingesteld ambt werd verdedigd. In de Nederlanden was zulk een staatsrecht geheel onbekend. Het aloude regeeringsrecht rustte oorspronkelijk op het leenstelsel, op langdurig bezit, en was op wederzijdsche beloften van landheer en onderdaan gegrond.

Van den aanvang van de regeering van Philips, in 1555, nam de strijd tusschen hem en de Nederlanders met elk jaar toe. De vernieuwing der plakaten tegen de ketters en het verblijf van Spaansch krijgsvolk in de Nederlanden waren reeds grieven tegen de Spaansche overheersching, toen Philips, na zijne inhuldiging hier te lande, naar Spanje vertrok in 1559. De oprichting der nieuwe bisdommen, waardoor de invloed van vreemde geestelijken werd uitgebreid, was in strijd met de belangen der inlandsche lagere geestelijken.

Na het vertrek van den Kardinaal Granvelle, en na de zending van Philips van Egmond hoopte men verzachting van de plakaten te verwerven. Philips weigerde. Hij had de vraag aan Spaansche godgeleerden onderworpen; zij antwoordden, dat om een grooter kwaad te voorkomen, om een opstand tegen den vorst en de kerk te beletten, eenige vrijheid van eeredienst kon verleend worden. De vorst, hiermede niet tevreden, drong aan op beantwoording van de vraag, of hij tot nakoming daarvan verplicht was, en toen die vraag ontken-

nend was beantwoord, wierp hij zich voor een kruisbeeld, zeggende: »Ik bid U, groote God! schenk mij de genade, altijd te volharden in mijn besluit, om nimmer te veroorloven, dat men mij meester noemt van hen, die U als Heer weigeren te erkennen.»

Op de mislukte zending van Egmond, 1565, volgde algemeene ontevredenheid. Het verzet tegen de uitvoering der plakaten blies de hartstochten aan. De predikatiën der Hervormden werden door de bedreiging heftiger. Toen ook het smeekschrift der verbonden edelen niet hielp, sloeg de vlam van het oproer uit. De beeldstormerij, niet verschoonbaar, waar men overeenkomstig beginselen van het reine Christendom denkt, was verklaarbaar door de uittarting. Nieuwe brandstapels, waarop de Hervormden met heldenmoed stierven, verwijderden de scheuring. Brederode vat de wapenen op, 1567. De Spaansche Koning tracht zijn gezag te handhaven. Alva komt met een leger hier te lande, en zijn dwingelandij doet weldra de benaming van Spaansche dwingelandij vergeten, om haar de Albanische dwingelandij te noemen.

Om onzen opstand tegen Spanje goed te begrijpen moet men niet alleen den Spaanschen Koning kennen, maar ook den landvoogd, die de Nederlanders den wanhopigen strijd van zelfbehoud deed strijden.

Ferdinand Alvarez de Toledo, Hertog van Alva, was reeds zestig jaren, toen hij in de Nederlanden kwam met den last van zijn Koning, om den opstand geheel te dempen. Hij was een der kundigste en meest gevreesde veldheeren van zijn tijd. Nauwelijks 16 jaren oud deed hij zijn eersten veldtocht tegen de Franschen

in 1531 volgde hij Karel V in zijn tocht tegen de Turken. Toen Soliman terug gedreven was, keerde hij terug naar Spanje, en was bij den oorlog tegen Tunis. In 1542 werd hem het opperbevel van het leger tegen Frankrijk opgedragen; daarna voerde hij den krijg tegen de Protestantsche vorsten in Noord-Duitschland. Reeds aan het Spaansche hof had Alva meer dan eens Philips aangezet, de Nederlanders met geweld ten onder te brengen, en nu de gewapende opstand was uitgebroken, werd hij als kapitein-generaal met onbepaalde macht naar de Nederlanden gezonden, om ons land, dat meer en meer als een wingewest van Spanje beschouwd werd, ten onder te brengen. Aan het hoofd van 10,000 man van het beste Spaansche voetvolk en ongeveer 2000 ruiters aangekomen, gedroeg hij zich dadelijk als oppermachtig vorst. Hij stelde een raad van beroerte in, door de Nederlanders weldra de »bloedraad" genoemd. De Graven van Hoorn en Egmond, beiden Katholieken, werden onthoofd, benevens vele anderen, en van de afwezigen werden de goederen verbeurd verklaard. De voortvluchtigen weken het land uit, benevens duizenden, die de dwingelandij van Alva vreesden.

De eerste gewapende pogingen, om zich tegen de gewapende dwingelandij te verzetten, mislukten. De kortstondige overwinning der Nederlanders op den Hertog van Aremberg bij Heiligerlee, den 13den Mei 1568, waarbij Adolf van Nassau sneuvelde ¹, werd weldra gevolgd door den slag bij Jemmingen, waarbij het leger der Nederlanders geslagen werd. Ook de

¹ Zie *Volksletterkunde* N°. 240: *De slag bij Heiligerlee*, 32 bl. 10 Cts.

veldtocht van den Prins van Oranje aan de Maas mislukte. Op den 22sten December 1568 hield de trotsche Spaansche landvoogd een zegepralenden intocht binnen Brussel, terwijl hij uit het veroverd geschut zich zelven een standbeeld deed oprichten op het kasteel te Antwerpen.

De jaren 1569, 1570 en 1571 waren de jaren van dwingelandij, die de Nederlanders tot den wanhopigen strijd van zelfbehoud drongen.

Trotsch op zijne overwinning wilde Alva van geene gematigdheid weten. Nadat door den Spaanschen Koning het aanbod der Hervormden, om voor dertig tonnen gouds (een zeer groote som voor die tijden) vrijheid van godsdienst te verwerven, was afgeslagen, werden thans alle godsdienstoefeningen der Hervormden niet alleen verboden, maar er werd ook streng onderzoek gedaan, of men ook die bijeenkomsten bevorderde en Protestantsche boeken in zijn bezit had.

De pogingen van den Duitschen Keizer, om Philips tot gematigdheid te bewegen, bleven zonder gevolg. De Aartshertog Karel, naar Spanje vertrokken, mocht bij herhaling bij den Koning klagen over de menigvuldige terechtstellingen en hatelijke gestrengheid, waarmede men in de Nederlanden te werk ging; de Koning bleef verblind en liet zijn landvoogd volkomen vrijheid van handelen. Viglius, die altijd des Konings zijde had gehouden, schreef in 1569, dat de Koning door het voortdurend bloedvergieten en verbeurd verklaren van goederen, de blaam van wreedheid en gierigheid op zich laadde, en bad, dat de vorst in zachtmoedigheid

het voorbeeld zijner voorvaderen zou volgen: het was te vergeefs.

De Staten en de regeeringen der steden kwamen met eerbiedige betogen, om hunne rechten te handhaven: mede te vergeefs.

Toen eindelijk in Juli 1570 de Spaansche landvoogd, voor den schijn van gematigdheid, eene algemeene vergiffenis deed afkondigen, waren de uitzonderingen zoo velen, en de eischen daarvoor zoo onuitvoerlijk voor mannen van eerlijke overtuiging, dat de zoogenaamde vergiffenis slechts strekte, om den haat tegen de dwingelandij te vermeerderen. Er werd vergiffenis aangeboden aan allen, die binnen de twee maanden hunne dwalingen wilden herroepen en afzweren, terwijl van de vergiffenis werden uitgesloten alle verkondigers van leeringen, die met den Roomsch-Katholieken godsdienst in strijd waren, en allen, die hunne huizen tot schuilplaats van de vervolgdten leenden. Wel bezweken velen bij de bedreigingen, maar velen bleven ook volstandig bij hunne godsdienstige overtuiging.

Het doodvonnis oyer den Nederlandschen edelman Montigny, Roomsch-Katholiek, in Spanje voltrokken, benam velen de nog flauwe hoop, dat de Spaansche Koning tot gematigdheid zou kunnen bewogen worden.

Van het reeds zeer verarmde volk trachtte de Spaansche landvoogd nog een tiende gedeelte hunner bezittingen te verkrijgen. Het nieuwe belastingstelsel vond algemeenen tegenstand. Een Spaansch edelman, Alaya, waarschuwde den landvoogd, dat hij te ver ging: het was te vergeefs; maar de aan zijn Koning getrouwe staatsman gaf zijn overtuiging niet op, en schreef aan

den Koning: »Het gezag des Hertogs daalt; het geheele volk wil slechts ééne zaak, dat hij heenga.»

De Bisschoppen van Yperen, Gent en Brugge zonden 24sten Maart 1572 een gemeenschappelijken brief aan den Koning, om het kwaad onder de oogen te brengen, dat de heffing van de tiende penning zou te weeg brengen.

Roomsche en Onroomsche was gelijkelijk tegen de dwingelandij van den Spaanschen Koning vereenigd, op weinige uitzonderingen na, van verblinde priesters, die deelden in de fanatieke beginselen van Philips, van Alva en van de inquisiteurs, dat de Hervorming door brandstapel en schavot tot den wortel toe moest worden uitgeroeid.

De dwingelandij van Alva was gericht tegen alles, wat een volk dierbaar kan zijn: — tegen de vrijheid, om God te dienen naar zijne conscientie, — tegen de vrijheid, in handvesten bedongen en door den Koning bezworen, — tegen de veiligheid der bezittingen.

Zelfverdediging werd elken dag meer gevorderd.

De Spaansche landvoogd deed den Nederlanders naar Oranje als een bevrijder uitzien; zoo zwaar knelde het juk, dat hij hun op de schouders had geworpen.

IV.

De eerste algemeene nationale feestdag.

Tachtig jaren hebben onze voorouders gestreden voor hunne staatkundige vrijheid. In de laatste dertig jaren van dien strijd was onze oorlog als vereenigd met den grooten dertigjarigen oorlog in Duitschland, waarin de Protestantsche vorsten streden tegenover de overmacht van het Duitsche keizerrijk. Eindelijk kwam in Duitschland een einde aan den moorddadigen en verwoestenden krijg. De rechten der Lutherschen en Gereformeerden werden in de Duitsche rijkswet erkend.

De Paus teekende tegen deze Christelijke verdraagzaamheid een protest aan, dat echter den gunstigen afloop der vredesonderhandelingen niet belette, en met den vrede in Duitschland werd de vrede van Spanje en Oostenrijk met de Vereenigde Nederlanden den 30sten Januari 1648 gesloten.

Vijf dagen later hield men in de Vereenigde Nederlanden een plechtigen dankdag, terwijl in de meeste staten groote vreugdefeesten plaats vonden.

Inzonderheid te Amsterdam werd het vredefeest luisterrijk gevierd den 5den Juni. Op het midden van den Dam werden drie hooge tooneelen opgeslagen, op elk van welke zes voorstellingen werden gegeven. De dich-

ters Samuel Koster, Jan Vos en Gerard Brandt waren er de vinders van. Voor het hoogste schouwtooneel stond de Nederlandsche leeuw, met het zwaard en den zevenpijlenbundel in de klauwen, op een gouden grond afgebeeld, met deze onderschriften:

Is d'oorlogh nu volvoert door zeve vrije Leeuwen.
Men zagh hier 't voor-spel al voor meer als vijftien eeuwen,
't Gehoor verlangh nu niet. Hier spreekt een schilderij.
De werelt luistert ook na stomme Poësy.

Men vocht in Nederlandt om vryheid en om vree,
Nu zijn deez' twee bevochten,
Dies steekt men 't bloedigh zwaerdt vol scharen in de scheê,
En boeit de Krijgsgedrochtē.

Rondom het waaggebouw, midden op den Dam staande, was een gaanderij, die bezet was met muzikanten. Op 't steken der schalmeijen en trompetten werden tot achttien malen de gordijnen opgetrokken, en werden achtereenvolgens vertoond: Prins Willem I in de gedaante van Amphion de stad Thebe door 't geluid van zijn sparspel stichtende; Prins Maurits voorgesteld als Numa Pompilius, Koning van Rome, door zijn godsdienstzin beroemd; Frederik Hendrik vergeleken bij den grooten Romeinschen veldheer Fabius Maximus; Willem II in de gedaante van den Romeinschen Keizer Augustus; de vijfde zinnebeeldige voorstelling gold de zorg van 's Lands Staten voor de vrijheid; de zesde stelde voor den krijgsgod Mars in boeijen, Vulkanus gestuit in 't wapensmeden, het krijgsvolk betaald en afgedankt. Het tweede zestal vertooningen waren voorstellingen uit de eerste geschiedenis van ons vaderland: de komst der Batavieren; aloude gewoonten, 't ver-

bond tusschen Julius Cesar en de Batavieren; de knevelarijen der Romeinen, den moord op den broeder van Claudius Civilis, Civilis de Romeinen verjagende, het nieuwe verbond met de Romeinen. De laatste zes voorstellingen stelden voor: het gewapend Europa, de moêgestreden vorsten, de vrijheid van Nederland bevestigd door den eeuwigen vrede, den vrede bezworen, de veiligheid van den Staat, en Amsterdam als de voorname oorzaak van den vrede.

Dr. O Dapper, die getuige van het feest was, schrijft in zijne *Historische Beschrijving der Stadt Amsterdam* na de beschrijving der voorstellingen: »Met het vertoon van deze schrandere vonden, wierdt vast deze zegen-rijke dagh ten einde gebracht, maer de vreught en blyschap der Burgeren, deed des nachts hemel en aerde weerlichten, door duizenden van teer-tonnen, en vuur-werken, die niet alleen op de toorens, maer door de gansche stadt in de lucht geschooten wierden. En Amsterdam, na 't blussen van den brandt des oorloghs, scheen geheel in vlam te staen. Door zoo veel glans en doorluchtigen toestel, wiert hier de vrede, na tachtentigh Jaren oorloghs, geviert.»

Vijf dagen later, den 10den Juni, werd de Nieuwe kerk, door brand in 1645 vernield, doch herbouwd, ingewijd met een dankpredikatie over den vrede, naar aanleiding van Psalm 46: 9—12, die onder een ongehooflijken toevloed van personen van allerlei gezindten door een der oudste predikanten, Fredericus Keslerus, uitgesproken werd, en den 28sten October werd de eerste steen gelegd van het nieuwe stadhuis, thans 't Paleis, waarbij Vondel zong:

De Wynmaent schreef twee min als 't derde kruis,
Toen 't Vredejaer de grond ley van 't Stadhuis.

Om de herinnering aan het vredefeest te bewaren, liet de regeering gedenkpenningen slaan, en in de Oude kerk een geschilderd glasraam plaatsen, voorstellende Filips IV het Munstersch verdrag bezegeld toereikende, met dit onderschrift van Vondel:

Philippus teeckent met zijn handen
Het vreêverbont met zeven landen
En staet zijn recht en tijtel af
Dit tuyght het zegel dat hy gaf.

Dat het feest ook in den huiselijken en vriendenkring werd gevierd, hiervan getuigt de schoone schilderij van Bartholemeus van der Helst, alom bekend onder den naam van *de Schuttersmaaltijd*, nog datzelfde jaar geschilderd en voorstellende het Schuttersfeest, den 18den Juni van dat jaar in de groote zaal van den Sint Joris Doelen, thans het Athenaeum illustre, gevierd. Daarop leest men deze kernachtige regelen van Jan Vos:

Bellona walgt van Bloedt ja Mars vervloecht het daveren
Van 't zwangere metaal, en 't zwaard bemind de scheê,
Dies biedt de dappere Wits aan d'eedele van Waveren¹
Op 't eeuwige verbondt, den hooren van de vreê.

De Munstersche vrede gaf stof tot vele gedichten. Vondel dichtte in 1648 zijn *Lantspel: de Leeuwendalers*, dat met groote toejuiching ten tooneele werd gevoerd. Uit zijn *Getemde Mars: Aen onze Vrededaders*, nemen wij de twee eerste en laatste coupletten van de opdracht over:

¹ De eerste kapitein, de laatste luitenant der Schutterij.

Nu berst een bron van blyschap uit onze aders,
Op 't klincken van de zilvre Vretrompet,
Daer ghy een wyze op 's weerelts Vrede zet,
O Amsterdamsche oprechte VREDEVADERS.

Uw wijsheit help d'Oranje snoeren vlechten
En banden, daer 't Gewelt aan leit getemt,
De barsse Krijgh, zoo lang van rust vervremt,
En op wiens hart geen vredewensch kon hechten.

.

Ay hanthaeft zoo het wit (doel) der oorelogen,
Den VRYDOM, uw bevochten errefgoet,
Dat ieder duike in schaduw van dien Hoedt (vrijheidshoed).
Zoo bloeie uw stadt in eendragt en vermogen.

In den *Vredesang* zong hij:

Ieder volge ons witte vlagh
In het kriecken van den dagh.
't Hol en 't hongerigh Europe
Hijght met smerte en open mont
Naer 't gemeene vreverbont,
Afgelijnt van lange hope
Op den toevoer van dit lant,
Voester van zoo menigh strant.
Hoor de zeeliën en maetroozen
Danssen op den waterstroom,
En uw vloten, zonder toom,
Dondren, en kortouwen lozen,
Daerze brommen op de ree,
Togtigh (verlangend) naer de rijke zee.
Zie de Batavieren trecken
Naer een nieuwen Oceaen,
Langs een noit bezeilde baen,
Om meer werelden t'ontdecken,
En te booren door een as,
Zonder graetboogh en kompas.
Overvloet met vollen horen,
Zwanger van gewas en schat
Baert een weerelt in uw Stadt,

Op het steigren van haer' toren ¹,
 Daer 't gestarrent voor verschiet,
 Als het naer den grontbouw ziet.
 Teffens steigren lant en erven
 In waerdy: de Pais (vrede) is milt,
 Dies verrijcktze kunst, en gilt.
 Neering, leggende op haer sterven,
 Springt ten bedde uit, en ontluickt
 Met dat zy de teervlam ruickt ².
 Bouw nu zolders boven zolders.
 Legh de kelders in tiras.
 Spaer noch kranen, noch windas.
 Legh verdroncke weide in polders.
 Mael het Haerlemsch meir tot lant,
 Nu de vette teerton brant.

In lateren tijd bezong Hieronymus van Alphen den Munsterschen vrede aldus:

Nederland is opgerezen
 Uit het slijk;
 En behoeft niet meer te vreezen
 't Spaansche rijk.
 't Heeft in 't eind zijn slaafsche keten
 Gansch geslaakt
 En zijn dwangeloos geweten
 Vrijgemaakt.

't Ziet zijn magt en rijkdom groeijen
 Wijd en zijd.
 Koopmanschap en kunsten bloeijen
 Dáár om strijd.
 't Juichend volk heft dankbre handen.
 Hemelwaart,
 Nu Filips ³ de zeven landen
 Vrij verklaart.

¹ Dit doelt op den bouw van een toren bij de Nieuwe kerk, die de hoogste van het land zou worden, in 1647 aangevangen, doch niet voltooid.

² De teertonnen op 't vredefeest gebrand.

³ Filips IV, Koning van Spanje (1621—1665).

Denk, o Neêrland! aan die helden
Die hun bloed
Deden stroomen langs uw velden;
Prijs hun moed.
Laat met roem den naam dier steden
Die 't geweld
Van hun zwakken wal bestreden,
Zijn vermeld.

Toon, o Neêrland, met uw zeden,
Met uw vlijt,
Dat ge een' luistervollen vrede
Waardig zijt.
Moed en eendragt in gevaren
Zijn de band,
Trouw en vlijt de steunpilaren
Van ons land....

Wie zou Neêrlands God niet eeren,
Die zijn magt,
In ons onheil af te keeren,
Heeft volbragt!
Laat ons dan Zijn goedheid roemen,
Hand aan hand;
En Hem steeds DEN REDDER noemen
VAN ONS LAND.

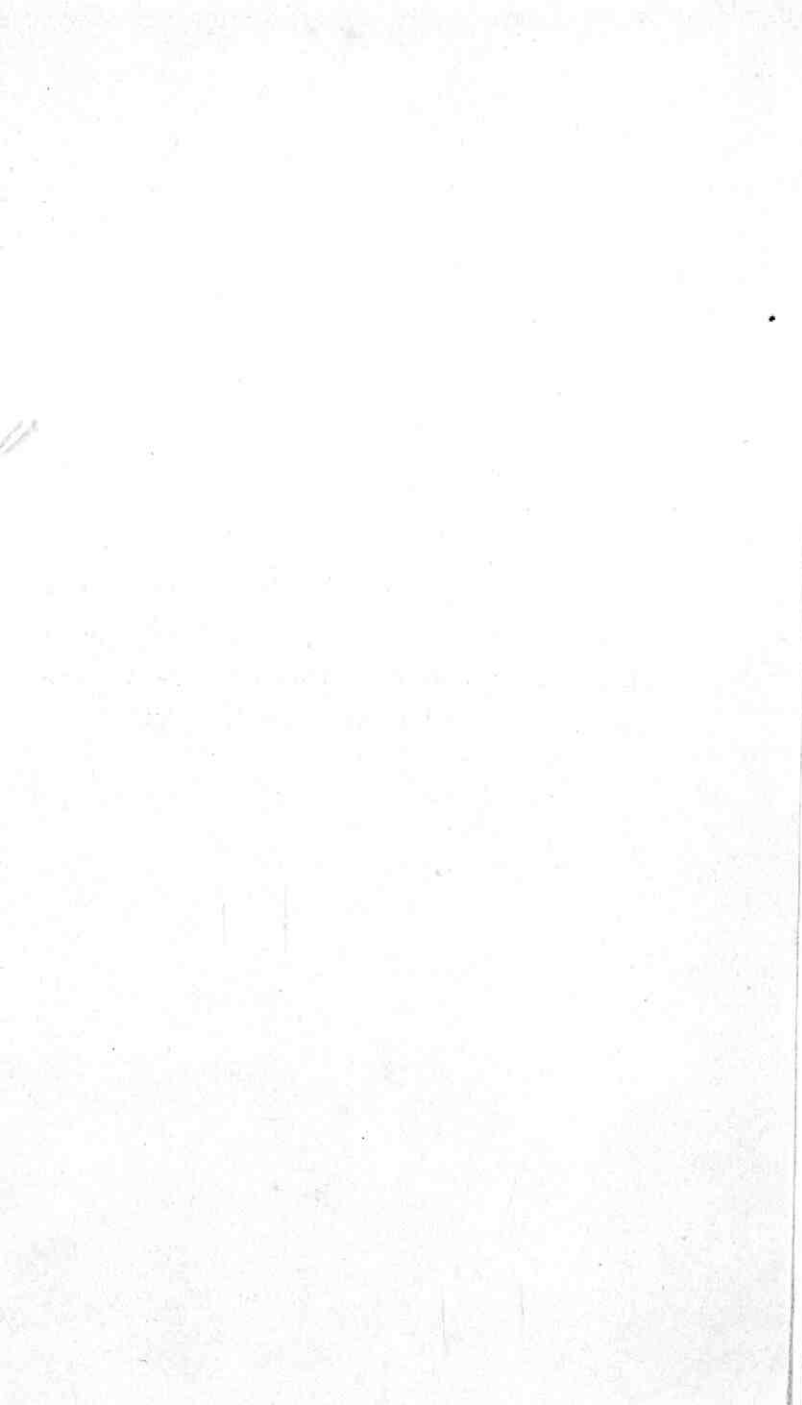
Uit de feestviering van den Munsterschen vrede blijkt geheel en al de maatschappelijke toestand van onze voorouders ruim twee eeuwen geleden. De vreugde werd op vrij woeste wijze aan den dag gelegd door het branden van teertonnen, iets dat thans, zoo wij hopen, niet zal plaats hebben. De dichters, zelfs de grootste niet uitgezonderd, ontleenden hunne beelden aan de Grieksche en Romeinsche godenleer, terwijl de voorstelling van Prins Willem I in de gedaante van Amphion, den Thebeschen prins, zoon van Antiope en den god Jupiter, en van Prins Maurits als

Numa Pompilius voorzeker ook niet geestig en waar kan geoordeeld worden. Maar men moet de gedichten en de feestvieringen beoordeelen naar den geest der tijden.

Ook na den Munsterschen vrede hebben de Vereenigde Nederlanden nog in de eerste eeuw van ons nationaal volksbestaan roemrijke dagen beleefd onder het bestuur van den raadpensionaris Joan de Witt.

In den eersten Engelschen oorlog, die 15 maanden geduurd heeft (1652—1654), en in den tweeden Engelschen oorlog (1665—1667) hebben Maarten Tromp, zijn zoon Cornelis, de Ruiters en de Evertsen de eer der Nederlandsche vlag in roemrijke zeegevechten gehandhaafd.

In het drievoudig verbond (1668) zocht de Staat der Vereenigde Nederlanden als eene groote mogendheid den vrede van Europa te handhaven; maar de eerste eeuw zou niet worden besloten, zonder dat ons Vaderland aan het gevaar van een wissen ondergang werd blootgesteld.

Volksletterkunde.

De lijst der 288 volksgeschriften, uitgegeven door *de Vriend van Armen en Rijken*, van 1851 tot en met 1871, is kosteloos aan onze inrichting en bij alle boekhandelaars op aanvraag te bekomen.
